

НАРОДЖЕНІ НА КРИВАВИХ ЗЕМЛЯХ

Україна і майбутнє європейського проекту

Майкл Кіммейдж – професор історії в Католицькому університеті Америки та старший науковий працівник-нерезидент Центру стратегічних і міжнародних досліджень, колишній працівник відділу планування політики Державного департаменту США, де займався питаннями Росії та України, аналізує нову книгу українсько-американського історика Сергія Плохій «Російсько-українська війна». По суті перед нами радше наукова розвідка, ніж рецензія, викликана появою нового видання.

Автор зазначає, що у 1990-х роках в Європі складалося враження, що національна держава зникає, оскільки після Другої світової війни франко-німецькі та англо-німецькі суперечності переплавилися в Європейський Союз та альянс НАТО, що принесло довготривалу користь Західній Європі. Можна було припустити, що подібне відбулося у Східній Європі після падіння комунізму, коли країни регіону обміняли національне самоствердження на європейську інтеграцію, на користь відкритості, миру та процвітання.

Майкл Кіммейдж звертає увагу на те, що жодна країна не оцінила занепад європейської національної держави більше, ніж Сполучені Штати: майже упродовж століття європейський націоналізм завдавав головного болю Вашингтону.

Автор нагадує, що 1914 року фанатичний сербський націоналіст застрелив австрійського ерцгерцога Франца Фердинанда, спровокувавши Першу світову війну, яка врешті-решт втягнула й Сполучені Штати. А два десятиліття потому німецький націоналіст допоміг втягнути США у Другу світову війну. Тому президенти Джордж Буш-старший, Білл Клінтон, Джордж Буш-молодший і Барак Обама вітали створення Європи, денациональна ворожнеча, здавалося, згасла, а національні кордони пом'якшилися.

Однак американський історик слушно пише, що цей погляд недооцінював важливість національної держави та стійкість націоналізму. Професор нагадує, що від Французької революції 1789 року до Оксамитової революції в

Чехословаччині 1989 року націоналістичні рухи були рушійною силою на континенті, а після розпаду Советського Союзу на Балканах спалахнула націоналістична лють: ультраправі політичні партії виступили проти європейської інтеграції – в Угорщині, Польщі й навіть у Німеччині, де 2013 року з метою відновлення німецької державності була заснована права партія «Альтернатива для Німеччини». Голосування за Brexit у 2016 році також завдало удару по європейському проекту.

Майкл Кіммейдж нагадує, що перша з 1945 року велика війна в Європі виникла між двома державами, які були вирізані з СРСР. Росія та Україна у різний спосіб продемон-

стрували, що Європа так і не стала постнаціональним раєм. Континент знову формується під впливом конфлікту між націями.

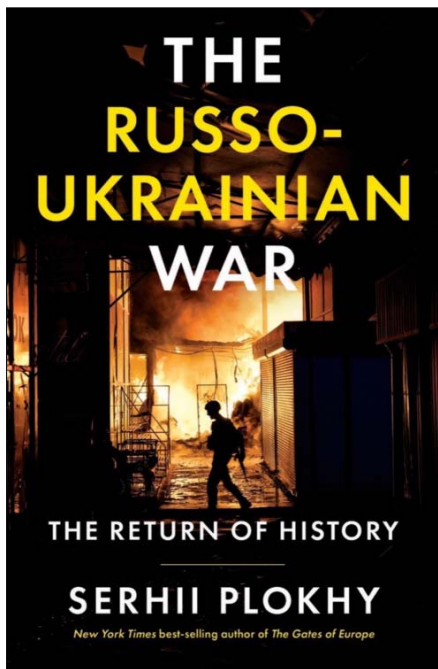
Автор наводить цитати з нової книги Сергія Плохій «Російсько-українська війна», котрий вважає, що війна «була головним інструментом, який використовувався для створення європейської системи національних держав». Мовляв, війна, що триває в Україні, є лише останньою главою в «довгій історії національно-визвольних війн, яку можна простежити з часів Американської революції» і яка проходить через гарячі та холодні війни, що велися проти Російської та Советської імперій.

Таким чином, доходить висновку автор, війна Росії проти України не зменшить тяжіння до національної приналежності в Європі. Поразка України призведе до тривалих національних (і націоналістичних) невдоволень. Перемога України не закріпить членство країни в Заході на основі космополітичного лібералізму чи постнаціонального паціфізму. Самоствердження України в межах Заходу буде досягнуто через війну за збереження і захист української нації. Так само, як Європа змінила Україну з 1991 року, відірвавши її від советського минулого, Україна формуватиме Європу. Характер її повоєнної державності змінить уявлення про Європу.

Майкл Кіммейдж акцентує, що війна, що ведеться в ім'я історії, може бути зрозумілою лише через вивчення історії. На його думку, Плохій, видатний і плідний історик Росії, СРСР та України має всі підстави для того, щоб пояснити нинішній момент. У «Російсько-українській війні» він майстерно зіставляє історії Росії та України, особливо шляхи, якими вони йшли за советських часів і після них. Через їхні розбіжності він простежує мотивацію російського президента Володимира Путіна, який розв'язав цю жажливу війну, і запеклий опір України російському вторгненню.

Американський історик нагадує, що у Советському Союзі УССР була підпорядкована Москві і підлягала русифікації згори донизу, хоча разом з Білоруською Советською Соціалістичною Республікою та Російською Советською Федеративною Соціалістичною Республікою була однією з трьох привілейованих «східнослов'янських» республік. Після Другої світової війни Українська республіка стала молодшим партнером Російської республіки, що призвело в 1970-х роках до «російсько-українського кондомініуму на рівні керівництва». Якби СРСР не почав розпадатися у 1980-х роках, особливе почуття української державності могло б розчинитися в советофільстві, стверджує Плохій. Але, як він детально описує у своїй книзі «Остання імперія», саме воля українців до здобуття незалежності забила останній цвях у труну СРСР.

Советський Союз помер раптово, але ідея Російської імперії – або, принаймні, імперські рефлексії Москви – жили далі. Однією з причин цього були 30 мільйонів ет-

нічних росіян і російськомовних, які опинилися за межами Росії в 1990-х роках. Для Кремля було незрозуміло, де закінчується Росія. Ще одним підбурювачем повернення до імперії було дуже поширене серед росіян відчуття Росії як великої держави з регіональними правами, виходячи з багатовікового історичного досвіду.

Майкл Кіммейдж вважає, що Борис Єльцин, перший постсоветський лідер Росії ніколи повністю не приймав імперських повноважень, але й не відкидав їх повністю. Плохій детально описує, як Єльцин, починаючи з першої чеченської війни (1994-96 рр.), створив «високомілітаризовану російську державу». У 2000 році Путін успадкував її та ще більше централізував. Путін не поділяє амбівалентності Єльцина щодо імперських цілей Росії, зосередившись на проекції російської влади в Україні, Африці, Центральній Азії, на Близькому Сході та Південному Кавказі.

Відносини між Росією та Україною були відносно спокійними до 2004 року, коли на брудних виборах переміг кандидат у президенти України, якому Путін надавав перевагу, Віктор Янукович. Українці вийшли на протест, який став відомим як Помаранчева революція, і результати виборів були анульовані. Герой цієї революції, Віктор Ющенко, якого підтримував Захід, став президентом України того ж року після перемоги на більш чесних виборах. Події 2004-го «поставили Україну та Росію, а згодом Росію і Захід на курс зіткнення, який зрештою привів би до війни», – пише Плохій. Російська еліта могла сприймати Україну лише через логіку з нульовою сумою: вона була або «наша», або «їхня». За словами Гліба Павловського, радника Кремля, Помаранчева революція «була нашим 11 вересня».

Реакція Путіна на можливу появу демократичної та орієнтованої на Захід України мала три фази. По-перше, він намагався кооптувати країну – проект, який почав подавати надії у 2010 році, коли президентом став Янукович, підтримуваний Москвою кандидат, який програв у 2004 році. Але Янукович спіткнувся у 2014 році, коли на вимогу Путіна різко відмовився від угоди про асоціацію з ЄС, яка б зміцнила економічні зв'язки між Україною та блоком. Коли українські громадяни протестували проти його відходу від ЄС, Янукович застосував спецпідрозділи міліції для жорстокого розгону та арештів демонстрантів. Його дії ненавмисно спровокували революцію на Майдані, забезпечивши його політичний крах і зробивши Україну більш орієнтованою на Захід, ніж будь-коли раніше.

Не зумівши кооптувати Київ, Путін вів обмежену війну проти України в 2014 і 2015 роках. На другому етапі він окупував і анексував Крим, вторгся на схід України і зберіг свої можливості за допомогою відкритого дипломатичного процесу між 2014 і 2022 роками. Не йдучи ва-банк, Путін міг запобігти радикальному розриву із Заходом, а формально не завершуючи війну, він міг продовжувати тиск на Україну. Москва сподівалася, що Україна може повернутися в російське лоно або що в Києві може з'явитися більш зговорливе керівництво. Нічого з цього не сталося.

Третій етап зусиль Путіна розпочався 24 лютого 2022 року, коли майже 190 000 російських військових почали перетинати українську територію. Під час цього масованого вторгнення російські військові не впоралися з бойовими завданнями і скоїли жорстокі воєнні злочини. Однак в основі російської поразки лежить «викривлений погляд російського президента на історію і повне незрозуміння українського суспільства та його демократичних засад», – пише Плохій.

Майкл Кіммейдж зазначає, що Плохій висвітлює три-

валі зусилля України звільнитися від іноземних окупантів і викувати власну ідентичність. До 1991 року українська нація намагалася знайти сучасну форму. До Першої світової війни вона постійно перебувала під зовнішнім контролем: Російської та Австро-Угорської імперій; Польщі, Чехословаччини, Румунії та СРСР у міжвоєнні роки; нацистської Німеччини та Советського Союзу під час Другої світової війни; і СРСР між 1945 та 1991 роками. Прикрою спадщиною контролю з боку зовнішніх сил стала широко розповсюджена корупція в незалежній українській державі. Позитивним моментом, однак, було те, що Плохій називає «сильним регіоналізмом», який стримував авторитарні тенденції в Києві.

Європейський ландшафт також поставив Україну перед значними викликами в постсоветський період. У 1990-х роках Європа «розширювалася», оскільки НАТО і ЄС почали поширюватися на схід. Виступаючи на засіданні НАТО в 2005 році, президент України Віктор Ющенко сказав, що учасники Помаранчевої революції «хотіли бачити Україну в Європі, а не як сусіда Європи, тому що ми – країна, розташована в центрі Європи». Ющенко мав рацію: Україна розташована в центрі Європи. Проте європейські інституції, перемістившись на схід, так і не запропонували Києву можливості членства.

«Визнання Росією територіальної цілісності та суверенітету постсоветських держав було б обумовлене союзом з Москвою», – пише Плохій. В очах Путіна Помаранчева революція поставила під загрозу цей союз – і він був готовий застосувати силу, щоб показати ціну непокорі Москві.

У двадцять першому столітті Україна не змогла вирішити своєї фундаментальної проблеми безпеки. Вона не змогла стримати Росію від вторгнення в 2014 році; вона не змогла згодом вигнати Росію з української території; і вона не змогла змінити сприйняття Росією того, що Україна належить до її імперських володінь. Повернувшись на посаду президента в 2012 році, після чотирьох років на посаді прем'єр-міністра, Путін ставав дедалі агресивнішим на міжнародній арені. У той же час Україна все ще боролася за верховенство права й поділ влади, незважаючи на вимоги революції на Майдані. Президент України Петро Порошенко, який керував країною з 2014 по 2019 рік, «став прикладом нездатності системи звільнитися від олігархічного впливу», – зазначає Плохій.

За Порошенка Україна не вступила до НАТО і не по-

Український солдат біля снарядів у Донецькій області, серпень 2023 року. В'ячеслав Ратинський / Reuters

долала корупцію. Проте вона набирала економічну силу й наближалася до ЄС. На думку Плохія, війна 2014 року зробила країну значно одноріднішою, оскільки заперечення проти російської жорсткої політики розділила вся Україна, ставши одним з елементів спільної національної історії. Україна більше не була геополітично нічийною територією: Вашингтон став головним партнером у реформуванні та модернізації українського сектору безпеки.

Порошенко наголошував на військовій та релігійній вірі як на важливих аспектах того, що означає бути українцем. Одним із гасел його передвиборчої кампанії 2019 року було «Армія! Мова! Віра!»

Наголос Зеленського на громадянській ідентичності закріпив поворот України до Європи.

П'ять чудових розділів «Російсько-української війни» Плохій присвячує нинішній війні. Вони описують події, які закарбувалися у світовій свідомості: ранковий напад на українські міста, що ознаменував початок вторгнення; оборону Києва і перетворення Зеленського на лідера воєнного часу; масові звірства в Бучі та Ірпені; приголомшливий контрнаступ українців у вересні 2022 року. Найважливіше те, що війна, про яку розповідається в цих розділах, пояснюється історією, яка їй передує. У війні Плохій бачить кульмінацію української державності. Але він також передбачає, що «успішний опір України російській агресії приречений сприяти російському проекту націєтворення». Україна буде національну ідентичність, яка є гармонійною із Заходом, і цей процес, ймовірно, викличе рівну і протилежну реакцію в Росії, яка, можливо, назавжди розірвала стосунки із Заходом.

Останні два розділи книги Плохія розглядають війну в глобальному контексті, документуючи високий рівень трансатлантичної єдності на підтримку України, запровадження санкцій проти Росії, рух України до членства в ЄС, а також заявки Фінляндії та Швеції на членство в НАТО. Плохій м'яко критикує прохолодний підхід Заходу до України до 2022 року, переконаливо доводячи, що він зробив занадто мало, аби допомогти розбудувати військовий потенціал України. Він також припускає, що Китай стане «ключовим бенефіціаром» конфлікту, який буде готовий використати ворожнечу між Росією і Заходом на свою користь.

Плохій поспішив зробити висновок, що «війна поховала надії Росії стати новим глобальним центром у багатополлярному світі, про який російські політики й дипломати мріяли з 1990-х років». Росія зменшила свій статус через неправильне ведення війни, але до війни вона правильно оцінила реальність багатополярного світу, в якому їй виявилось напорчуд легко уникнути західних санкцій, покласти провину за війну на Захід, отримати доступ до зброї та боєприпасів, а також знайти покупців російських енергоносіїв, які абсолютно готові допомагати фінансувати московську військову машину.

Майкл Кіммейдж звертає увагу на те, що історики намагатимуться збалансувати інтенсивне національне забарвлення війни з її численними глобальними наслідками. Ця війна не розпочалася як війна між Росією та Сполученими Штатами. Можливо, Путін пішов на війну через своє бачення місця Росії у світі. Але його більш глибокі мотиви впливають з російської історії і з його викривленого бачення української історії. Українці можуть захищати свою країну заради абстракцій, таких як демократія чи Європа. Але їхні більш глибокі мотиви впливають з української історії і, в певному сенсі, з російської історії. Російсько-українська війна є найкращим можливим путівником у цій регіональній історії.

«Російсько-українська війна» не буде легкою книгою для американських політиків, хоча вона пропонує їм певні підтвердження. Ніхто не матиме проблем з тим, що Плохій розглядає цю війну як війну за національне визволення України. Таке прочитання зачіпає одні з найглибших акордів американської зовнішньої політики. Від Грецької революції 1821 року до боротьби за свободу в Чехословаччині, Угорщині та Польщі Сполучені Штати захоплювалися європейськими зусиллями з національного визволення, які Вашингтон схильний отожднювати з демократизацією Європи (а не з початком війни). Центральний залізничний вокзал у Празі названо на честь президента Вудро Вільсона, щоб вшанувати американське прагнення до Європи звільнених і демократичних країн.

Проблема для Вашингтона полягає в тому, що, як значає Плохій, війна стимулюватиме націєтворення в Росії, яка завжди залишатиметься на краю Європи. Залишається незрозумілим, яку саме Росію створить війна. Це може бути країна, яка прагне до нескінченного розширення, керована апетитом до завоювань або страхом розпаду. Путін не зможе змиритися з сильною Україною, що спирається на західні структури безпеки; з цим не зможе змиритися жоден російський лідер. І хоча поразка Росії може призвести до появи країни, звільненої від імперсько-авторитарних імпульсів і готової до миру з Європою, більш вірогідним результатом є те, що це призведе до появи Росії, яка живиться невдоволенням та обуренням Заходу.

Майкл Кіммейдж переконаний, що Сполучені Штати зроблять все можливе, аби допомогти Україні перемогти. У них є всі шанси досягти успіху в цьому благородному починанні. Однак, якщо досягнуть успіху, вони все одно втратять постнаціональну Європу, яка раніше була бажаною кінцевою метою стратегії Вашингтона. Ця ситуація змусить Сполучені Штати та їхніх союзників повернутися до чогось на кшталт стримування Москви, як вони це робили за часів холодної війни – підхід, який застосовуватиметься у переваж у Східній Європі, де визначення та захист кордонів призвели до незліченних воєн, з яких російсько-українська війна є лише останньою з них. Книга Плохія нагадує читачам про цю історію. Хоча стримування Росії буде необхідним у двадцять першому столітті, це буде нелегко.

Майкл Кіммейдж пише, що оскільки українські політики ведуть свою країну до європейських інституцій, то їм доведеться балансувати між двома конкуруючими реальностями. Війна розмістить українську націю на Заході з кордонами, які будуть встановлені на полі бою. Ця нація черпатиме силу з героїзму українців у воєнний час.

Американський учений передбачає, що відлуння Американської революції зробить історію України інтуїтивно зрозумілою для американців, поглиблюючи найважливіше стратегічне партнерство України. При цьому Майкл Кіммейдж застерігає: аби примирити національну силу України з постнаціональним духом ЄС, знадобиться дипломатична витонченість; створений для приборкання європейського націоналізму, ЄС зараз опинився на лінії розлому епічного конфлікту між двома національними державами, так само як і Сполучені Штати.

Автор радить: прокладаючи свій шлях до Європи, українці мають уникати спокус етнопатріотизму, викуваного війною, а нагомість міцно триматися громадянського патріотизму.

<https://www.foreignaffairs.com/>

Підготувала Вікторія О. Романчук

УНІВЕРСУМ № 9-10, 2023